

Den romersk-katolske kirke i Nederland II

Utvikling i kristologien etter det 2. Vatikankonsil

AV SVEN OPPEGAARD

Nederlenderne gir gjerne uttrykk for at de er lite interesserte i teoretiske diskusjoner som ikke har et eller annet praktisk utgangspunkt, eller tilknytning til en aktuell virkelighet. Ser en på hvilke emner som er behandlet i den katolske teologiske debatt etter konsilet, legger en merke til at mange av de spørsmål som har aktualitet i den kirkelige/kirkepolitiske situasjon, blir gjort til gjenstand for teologisk drøftelse. Som eksempler på emner som har vært oppe de siste årene, kan nevnes embetsteologien, sakramentsteologien, sekulariseringsproblemer, spørsmål omkring familieetikken og sølibatet og, ikke minst, fortolkningsproblemet i mange variasjoner. Dessuten har fremkomsten av Pannenberg's teologi forårsaket en del reaksjon og debatt.

Ikke desto mindre vil en finne at det etter det 2. Vatikankonsil har gjort seg gjeldende en bred debatt på et felt som ikke i første omgang synes å være aktualisert av ytre forhold i samtiden, nemlig kristologien. Og hvis en skal si noe om den teologiske utvikling i Nederland de siste årene, er det nettopp denne debatten det er naturlig å konsentrere seg om. Dette både fordi det er kristologien alene som har vært gjenstand for en kontinuerlig teologisk behandling i denne tiden, og fordi det er her mye av oppmerksomheten har samlet seg i dag.

Det er fremfor alt i det solide katolske *Tijdschrift voor Theologie* at debatten har fått nedslag. Diskusjonen er særlig interessant sett ut fra den katolske dogmatikkens forutsetninger. Men også for evangelisk teologi inneholder den mye av verdi.

I

a. Den nederlandske augustinske teolog *A. Hulsbosch* la i 1966 frem en drøftelse av det kristologiske problem slik han oppfattet det på den tiden.¹ I sin artikkel som bærer tittelen «*Jesus Kristus, kjent som men-*

1 *A. Hulsbosch O.S.A.: «Jezus Christus, gekend als mens, beleden als Zoon Gods» Tijdschrift voor Theologie (TvTh) nr. 6, 1966 s. 250–273.*

neske, bekjent som Guds sønn», tar han utgangspunkt i spørsmålet om den tradisjonelle kalkedonske kristologi er i stand til å uttrykke i dag hvem Jesus er. Er det mulig å fortsette å tenke på Kristus som en «todelt» person når oppfatningen av den menneskelige person i dag går mer og mer i retning av en helhet? Hvis vi ikke finner en ny måte å uttrykke Jesu vesen på, vil det, mener Hulsbosch, føre til at de kristne om ikke lenge bare vil kunne tale om Jesus som et benådet menneske uten adjektivet «guddommelig».

Den ramme Hulsbosch velger for å uttrykke sitt kristologiske hovedpoeng, er den kosmologiske filosofi som er utgått fra Teilhard de Chardin. Hulsbosch tolker Jesus som skapelsens høydepunkt og eskatologiske mål. Denne rammen er imidlertid ikke en nødvendig del av selve hans argumentasjon omkring tonaturlæren, og spiller liten rolle i den senere kristologiske debatten.

Det som i følge Hulsbosch må gjenvinnes i dag, er en tenkning om Jesus som gjør alvor av det anliggende vi finner hos Kyrill av Alexandria. Hos ham er *mennesket Kristus* den måten Gud åpenbarer seg i verden. En har ikke i Kristus å gjøre med et guddommelig nærvær til forskjell fra et menneskelig nærvær. Jesu menneskelige nærvær er *sådannt* Guds nærvær i verden.

Svakheten med mye av den moderne kristologi, sier Hulsbosch, er at den betrakter Jesus isolert, i stedet for å se ham som den i hvem Faderen åpenbarer seg for menneskene. Kun i det siste tilfelle er det mulig å forstå Jesus som det menneskelige uttrykk for Guds åpenbaring. Kristus er i sannhet menneske fordi den transcendenten Gud åpenbarer seg i form av det skapte. Han er sann Gud fordi i ham møter en Faderen og kjenner ham. Vi kan altså ikke sette det menneskelige i Kristus ved siden av den guddommelige åpenbaring som han formidler. For det er nettopp ved hva han er som menneske at han viser oss Gud. I Kristus er det ingen ting annet å peke på enn den menneskelige virkelighet som er tilstede i kraft av den Gud som åpenbarer seg. Sier vi: «Foruten at Jesus er menneske, er han også Gud», er dette «også Gud» noe vi ikke kan ha noe forhold til. Det faller utenfor den menneskelige frelsesvirkelighet.

b. I samme nummer av *Tijdschrift voor Theologie* står en artikkel av E. Schillebeeckx hvor han tar stilling til Hulsbosch's teser.²

Schillebeeckx kritiserer Hulsbosch's bruk av evolusjonsteorien som

2 E. Schillebeeckx O. P.: «*Persoonlijke openbaringsgestalte van de Vader.*» TvTh nr. 6, 1966 s. 274–288.

han mener kompliserer unødige. Men han står 100 % bak Hulsbosch i hans hovedpoeng – at Gud ikke kan nås noe annet sted enn innenfor skapelsens ramme. Åpenbaringens dypeste mening er at Gud åpenbarer seg i menneskelivet. Schillebeeckx fremhever, og det er det interessant å legge merke til her, at vi kun kan tale om Jesu person ut fra den måten han fremtrer på for sin samtid i Palestina. Kristologien må gå ut fra hvordan han vitnes om – allerede i troens fortolkning – i Skriften. Vi kan ikke lete bak, under eller over Jesus for å finne hans guddommelighet.

Schillebeeckx mener at denne tanken har solid bakgrunn i den kirkelige tradisjon. Han siterer Thomas: «Når vi spør hvordan ordet er blitt menneske, er svaret: Han er menneske på samme vis som ethvert annet menneske, nemlig som et subjekt for menneskelighet (bærer av den 'menneskelige natur')».

Når det gjelder Kalkedon (to naturer i en person), mener Schillebeeckx at en her ikke har villet gjøre noe annet enn hva Paulus, synoptikerne og den johanneiske tradisjon har forsøkt, nemlig å tolke i sin egen tid Guds absolutte og tilgivende nærvær i mennesket Jesus Kristus. Og slik mener Schillebeeckx at uttrykket vesensenhets eller *hypostatisk* enhet fremdeles er nødvendig. Det må bare ikke forstås som en forening av to komponenter. Vi kan si: Kristus er Gud på en menneskelig måte. (Derimot kan vi ikke si: Kristus er menneske på en guddommelig måte.) I kraft av Ånden er han Guds åpenbaringsform. Gud er således treenig. Guds treenighet kommer dog bare til syne i dette menneskes, Jesu, enhet.

c. I en tredje artikkel i samme nummer av tidsskriftet gir P. Schoonenberg S. J. (som Schillebeeckx også professor i dogmatikk ved det katolske universitetet i Nijmegen) sine reaksjoner på Hulsbosch's artikkel.³

Hulsbosch ga uttrykk for at dersom en fortsatt skal tale om den preeksistente Kristus, må det gjøres klart at det ikke dreier seg om noen annen enn mennesket Jesus Kristus. Schoonenberg griper fatt i preeksistensproblemet, og stiller en del spørsmål i den forbindelse.

Den alminnelige teologi, både den katolske, ortodokse og den protestantiske, har i følge Schoonenberg oppfattet Sønnens preeksistens på en slik måte at han, når han kommer i menneskelig skikkelse, forblir transcendent. En slik lære hvor Sønnen oppfattes som en *bevisst og fri person* utenom inkarnasjonen og ikke minst *uavhengig av skaper-*

3 P. Schoonenberg S. J.: «Christus zonder tweeheid.» TvTh nr. 6, 1966 s. 289–306.

verket, tar Schoonenberg avstand fra. Både av kristologiske og trinitariske grunner. Kristologisk fordi tanken setter Jesus i den vanskelige dobbeltstilling at han som evig person blir den som (sammen med Faderen) er opphavet til Frelsesverket, mens han som menneske er den som fullfører det forløsende offer. Trinitarisk fordi en slik preeksistens-tanke kommer nær opp til triteisme. Heller ikke i Skriften og tradisjonen finner han overbevisende grunner til en preeksistenstanke av denne art. Det som i Skriften og tradisjonen peker i retning av preeksistensen, innebærer i alle fall ikke noen skjult dobbelthet i Kristi person.

Når det gjelder spørsmålet hvorvidt Kristus må tillegges en guddommelig hypostase, slik Schillebeeckx mener, er Schoonenberg ikke sikker. Det avhenger, sier han, av hvorvidt en kan tenke seg at det er mulig for et menneske uten guddommelig hypostase å være bærer av Guds fulle åpenbaring.

II

a. Debatten omkring disse spørsmålene fortsatte en tid utenom *Tijdschrift voor Theologie*. Det var imidlertid ikke som en debatt mellom innleiderne. I andre tidsskrifter i andre land ble de tre fremstilt ut fra det de hadde felles, og synspunktene deres ble utsatt for tildels sterk kritikk. Her gjorde det seg utvilsomt gjeldende en god del overforenkling og mistolkning. Men reaksjonene tvang innleiderne til å arbeide videre med spørsmålene. Og i 1969 skriver Schoonenberg en ny artikkel i *Tijdschrift*.⁴

Schoonenberg gir her en bred gjennomgåelse av Jesu guddomlighet i Det Nye Testamente. Dessuten skisserer han og bedømmer utviklingen i den trinitariske teologi. Han hevder her at konsilene i Nikea og Konstantinopel korrigerer den hellenistiske tendens til å beskrive *Logos* og *Pneuma* som vesener lavere enn Gud. Han reiser spørsmålet om ikke avhelleniseringen bør føres et skritt videre ved at Guds treenighet igjen først og fremst sees som *rettet mot fresesverket*, og at Sønnens og Åndens hypostase i sammenheng med dette primært oppfattes som Guds fulle nærvær, sentrum i møtet med Gud.

b. Samme år utga Schoonenberg en kristologi. Den bar den talende tittel: «Han er menneskenes Gud».⁵ Her gjennomdrøfter han grundig hva det vil si at Jesus er menneske fullt ut og hans enhet med Faderen

4 P. Schoonenberg S. J.: «*Gods tegenwording in Christus: Voortzetting van een gedachtenwisseling.*» *TvTh* 1969 s. 375–405.

5 P. Schoonenberg S. J.: *Hij is een God van Mensen.* 's-Hertogenbosch 1969.

ikke innebærer noen reduksjon av hans menneskelige karakter. Schoonenberg aksepterer (som det vil ha fremgått) ikke den tankegang at Jesus handler av og til som menneske og av og til som Gud. Derimot analyserer han i sin bok *Jesu jordiske liv og gjerning* ut fra det perspektiv at nettopp Jesus åpenbarer Gud og utfører hans frelsesgjerning for menneskene. I et tillegg skisserer han tydelig sin «økonomiske» trinitetslære og hevder at Gud blir treenig i og med inkarnasjonen og pinsen. Dette forhindrer ikke at Gud er treenig i seg selv, men Guds immanente treenighet kan vi egentlig hverken bekrefte eller benekte.

Det som fremfor noe ligger Schoonenberg på hjertet, er å finne en kristologisk tenkemåte som kan tolke det nytestamentlige Kristusbudskap rett i en tid hvor sekulariseringsprosessen har gjort det vanskelig å se Gud og mennesker «langs hinnannen». Gud må sees i verden, i mennesket, og først og fremst i mennesket Jesus. Kalkedonmodellen er ikke egnet til å ivareta dette i dag. For enten blir det til at den guddommelige side absorberer den menneskelige, eller så kommer den guddommelige og den menneskelige side i indre konkurranse.

En analyse av Schoonenbergs kristologi publisert i *Tijdschrift voor Theologie* i 1971 i anledning hans 60-års dag bærer den treffende tittel: «Gud absorberer ikke».⁶ Gud er derimot fullt *tilstede* i mennesket Jesus Kristus. I sin menneskelighet er Jesus Guds enbårne sønn.

III

a. Ved samme anledning foretar den reformerte teolog *H. Berkhof* en sammenligning mellom Schoonenbergs kristologi og Pannenbergs.⁷ Berkhof begynner med å påpeke likhetene mellom de to. Begge vil vurdere i sammenheng den klassiske teologi og den moderne undersøkelse av den historiske Jesus. De nytter begge form- og tradisjons-historie, og de skiller klart mellom den historiske og kerygmatiske Kristus. De vil således begge gjennomføre en kristologi *von unten* – med utgangspunkt ikke i oppstandelsen som Paulus, eller evigheten som Johannes, men med synoptikerne i det som i første omgang gir seg som et historisk faktum: Jesus – et menneske blant mennesker. Slik er det de begge oppdager Jesus som en enhet, én person i sitt forhold til Faderen og menneskene. En Kristus uten dobbelthet. De går så-

6 T. van Bavel O.S.A.: «*God absorbeert niet: die christologie van Schoonenberg.*» TvTh 1971 s. 383–412.

7 H. Berkhof: «*Schoonenberg en Pannenberg: de tweesprong van de huidige christologie.*» TvTh 1971 s. 413–422.

ledes ikke ut fra de to naturer, men ut fra den ene person som de kaller «Sønnen». Han er adskilt fra, og underkastet Faderen, men nettopp slik lever han i den mest intime forbindelse med ham. Både Schoonenberg og Pannenberg ser dessuten Jesus ikke innenfor en statisk ontologi, men innenfor en dynamisk frelseshistorie.

Forskjellen mellom Schoonenberg og Pannenberg finner Berkhof i det svar de to gir på spørsmålet: Er Jesus som den ene person Gud eller menneske? Kalkedon forlot dette spørsmålet egentlig ubesvart. Men for teologien og troen er det i dag uunnvikelig.

For Pannenberg er forholdet dette: Relasjonen mellom Faderen og Sønnen hører selv med til Guds vesen. Det som hører med til Guds åpenbaring hører selv med til Gud. Jesu person må derfor være av guddommelig, ikke menneskelig art. Endog Jesu uvitenhet om sin egen persons hemmelighet hører med til hans guddommelighet, den fullkomne hengivenhet av sin person til «Faderens fremtid». Ut fra Hegels person-begrep (det vesentlige ved et menneske er å finne seg selv ved å overgi seg til en annen) ser Pannenberg Kristi underkastelse under Faderen som kjennetegnet ved den 2. person i treenigheten.

For Schoonenberg står det først og fremst fast, hevder Berkhof, at Jesus er én, og at han er sant menneske. I Jesus får Ordet personlighet. Han taler gjerne om ordets *enhypostasis* i den menneskelige person, og snur slik den tradisjonelle enhypostasis-læren opp ned. Jesus er menneske. Men ikke «et menneske». Han er *mennesket*. Det eskatologiske menneske. Schoonenberg hevder: Det er nødvendig å ta adopsjonskristologien opp i inkarnasjons-kristologien.

Berkhof konkluderer med at en hos disse to forfattere har å gjøre med alternativer hvor det må velges. *Tertium non datur*. For sin egen del tar han stilling for Schoonenberg, da han mener Panneborgs løsning uvegerlig fører til ny-monofysitisme.

b. Atter et innslag må nevnes fra den kristologiske debatt i 1971, nemlig artikkelen «Kristus, Guds skapende visdom»⁸ hvor A. Hulsbosch, i sitt siste kristologiske arbeid før sin død, forklarer og korrigerer de tankene han utviklet i sin artikkel i 1966.

Hulsbosch hevder her at skapelsen i sin helhet bærer preg av en viss dualitet. Skapningene er seg selv, men er samtidig Guds. Hulsbosch bruker begrepet «visdom» som han finner i deler av Skriften som uttrykk for Guds skapende nærvær i alt det skapte, for å klargjøre forholdet mellom Gud og Kristus. Han hevder i denne artikkelen at Kristi

8 A. Hulsbosch: «*Christus, de scheppende wijsheid van God.*» TvTh 1971 s. 66–77.

guddommelighet ikke kan forklares ved hjelp av evolusjonen. Det som først og fremst må ivaretas, er enheten i Kristus. Denne enheten gjelder det skapte nedslag (i Kristus) av Guds visdom. Denne visdommen bærer hele skaperverket, derav følger Kristi kosmiske mysterium i Det Nye Testamente. Enheten mellom Gud og skaperverket har sin fortsettelse i enheten mellom Gud og Kristus. Kristus betegner således en ny menneskelighet og en ny skapelse, Guds frelse. Den eldste Kristne menighet hadde problemer med å tillegge Jesus guddommelige egenskaper. Men Johannesevangeliet viser at denne vanskeligheten er overvunnet.

c. I 1972 tar Schoonenberg opp en del av de ting som ble fremhevet i de artikler som ble publisert i anledning hans 60-års dag.⁹

Schoonenberg understreker her at Jesu menneskelige person kan være utgangspunkt for en kristologi uten at det på noen måte begrenser Jesu enestående forhold til Faderen. Han tar bestemt avstand fra at Kristi natur er *enhypostatisk*. Derimot mener han at hans tanke om *Logos* som *enhypostatisk* tilstede i mennesket Jesus bør kvalifiseres ut fra at enhver skapning og ethvert menneske er *enhypostatisk i Logos*. Dermed kan Schoonenberg godta Hulsbosch's formulering: I Jesus fremkom den guddommelige visdom som den alt-omfattende, oppholdende Guds skapermakt.

I annen del av artikkelen gir han noen konkrete betraktninger vedrørende Jesus som person. I sitt jordiske liv realiserte Jesus ordet om at den som mister sitt liv, skal finne det. I sin herlighet er Jesu person legemliggjort i kirken for til sist å skulle legemliggjøres i verden. Slik oppleves den herliggjorte Kristus i de troendes samfunn. Men han transcenderer dette samfunnet, og slik holder han det oppe og leder det.

Til sist taler Schoonenberg om trosopplevelsen og den kristne tjeneste som *locus theologicus*. Han tar til orde for at de aktuelle opplevelser av Kristi person, spesielt i ny-pentekostalismen, blir gjort til gjenstand for teologisk undersøkelse og kanskje til en kilde for teologisk inspirasjon.

Når det gjelder forholdet mellom ham selv og Pannenberg, mener han det ikke forholder seg fullt så enkelt som Berkhof gir uttrykk for. Han finner ikke hos Pannenberg en så klar *enhypostasis*-lære som Berkhof mener der er.

d. Samme år skriver Berkhof og Pannenberg brev til hverandre.¹⁰

9 P. Schoonenberg: «*Het avontuur der christologie*.» TvTh 1972 s. 305–332.

10 W. Pannenberg – H. Berkhof: *Briefwisseling over christologie*. TvTh 1972 s. 333–337.

Og det kan være nyttig å kort nevne hva Pannenberg har å si til Berk-hofs fremstilling av hans kristologi og dens forhold til Schoonenbergs. Pannenberg er forbauset over hvor sterkt Berkhof har fremhevet Jesu *enhypostasis* i *Logos* som nøkkelbegrep for hele hans kristologi. Pannenberg understreker at hans kristologi har en helt annen kontekst, og det er innenfor denne at han også har forsøkt å finne en plass for det sannhetsmoment som skjuler seg i formuleringen *enhypostasis*. På dette punktet mener Pannenberg at det nok er en forskjell i språkbruk mellom Schoonenberg og ham selv, men ikke vedrørende selve saken.

Pannenberg betrakter tanken om tilbakevirkning («*Rückwirkung*») som grunnleggende i sin kristologi. Det som skjedde ved Jesu oppstandelse, strekker seg retrogressivt over Jesu dåp, videre over Jesu fødsel og helt tilbake til Guds evighet. I dette finner Pannenberg interessante tilknytningspunkter i forholdet til Schoonenbergs bedømmelse av preeksistenstanken.

Den største forskjellen mellom Schoonenberg og ham selv ser Pannenberg i holdningen til historien. Men der er en grunnleggende overensstemmelse mellom dem i det at de begge betrakter kristologien med sine dogmatiske formuleringer som utleggelse av Jesu konkrete menneskelighet.

IV

a. Edward Schillebeeckx deltok ikke i debatten etter at han skrev sin artikkel i 1966. I 1972 publiserte han imidlertid en artikkel i *Tijdschrift voor Theologie* hvor han tar for seg den metodologiske siden ved Jesus-forskningen med henblikk på kristologisk anvendelse.¹¹ Artikkelen er ikke polemisk, og står ikke i direkte tilknytning til den debatten som er skissert ovenfor. Hva Schillebeeckx gjør gjeldende i sin artikkel står imidlertid saklig sett nær den forståelse av forholdet mellom «historiens Jesus og troens Kristus» som mye av debatten gjen-speilte. Artikkelen er en forsmak på den store kristologien som Schillebeeckx skulle gi ut i 1974.

Schillebeeckx analyserer i sin artikkel noen av de teologiske faktorer som gjør seg gjeldende hva kristologien angår, i den nåtidige troskrise. Innenfor rammen av denne aktuelle analyse søker han å finne en ansvarlig ansats for en «*theologie van Jezus van Nazareth*».

11 E. Schillebeeckx: «*De toegang tot Jezus van Nazaret*». TvTh 1972 s. 28–60.

Åpenbaringen, hevder Schillebeeckx, er Guds frelsende handling i den utstrekning den er erfart og uttrykt i den menneskelige tale. Siden troen på åpenbaringen inneholder et fortolkningsmoment, finner åpenbaringen bare sin fullendelse i det menneskelige svar som troen er. Når Schillebeeckx skal formulere en teologi ut fra dette, retter han sin oppmerksomhet i første omgang ikke mot det kristologiske kerygma, men mot den historiske Jesus. En teologisk fortolkning av Kristi oppstandelse er umulig uten en fortolkning av den «jordiske» Jesus. Det som metodisk sett er avgjørende, er forholdet mellom «historien» og «troen», såvel som forholdet mellom Jesus og hans disipler.

b. Schillebeeckx's store kristologi som ble utgitt sommeren 1974,¹² bærer en tittel som på norsk må bli noe slik som: «Jesus, historien om en levende». Boken vil ventelig foreligge i engelsk og tysk oversettelse i begynnelsen av 1975, og vi skal ikke her forsøke å gi noen oversikt over bokens innhold. Men det kan være interessant å avslutte denne behandlingen av nederlandsk katolsk kristologi de siste årene med å gjengi et par avsnitt av et intervju med Schillebeeckx i det nederlandske tidsskrift «*Kosmos + Oecumene*» høsten 1974.¹³

Om sin bok sier han: «Det dreier seg om en historisk undersøkelse som er fylt av teologisk refleksjon – dvs. de historiske data er satt i forbindelse med troen. Ikke så å forstå at leseren nødvendigvis må komme frem til troen. Dette har jeg latt stå åpent. Det jeg har undersøkt er hvordan veien går fra den historiske Jesus til troen. Og denne prosessen har jeg undersøkt *historisk*. Derfor har jeg måttet la utkommet stå åpent. En merker snart at denne Jesus, like lite som hvilken som helst annen person, kan tilnærmes rent og utelukkende vitenskapelig. Overfor et menneske blir det alltid et overskudd av mening tilbake. Ved en ærlig bedømmelse må du stå åpen for det som overstiger det vitenskapelige resultatet.»

«Som teolog har jeg den oppgave å trekke opp en referanseramme som leseren kan bruke for å formulere et svar selv. Teologen må ikke skape et nytt Jesus-bilde. Den troende (og teologen som troende) må selv gi svaret.»

«Vi kommer altfor fort med ferdige svar til menneskene. Se bare på hva som skjer i forkynnelsen, i encyklikaene, i de pavelige og biskoppelige uttalelser og hva mer. Det fører bare til kortslutning. Nei,

12 E. Schillebeeckx: *Jesus, het verhaal van een levende*. Bloemdaal 1974.

13 Joep Spitz: Intervju med E. Schillebeeckx i *Cosmos + Oecumene* nr. 7, 1974 s. 184–192.

leseren må bringes til den erfaring at det skjer en avdekkelse. Og det må være hans egen aha-opplevelse. Den avdekkelse som har skjedd for meg er denne: Gjennom alle data blir jeg til sist konfrontert med et mysterium. Til sist erfarer jeg i Jesus Gud selv.»

V

Vi nevnte innledningsvis at det i Nederland i dag er en stor interesse for kristologi. Som eksempel på dette kan nevnes at det første opplaget av Schillebeeckx's bok ble utsolgt fra forlaget i løpet av to uker. Noe tilsvarende skjedde med en større dogmatisk fremstilling av H. Berkhof tidligere i 1974.¹⁴

Dette reflekterer det faktum at det i dagens Nederland – og ikke minst innenfor den katolske kirke – gjør seg gjeldende en utbredt tvil om nytten av bare reformer og kirkepolitikk i dagens kirkelige situasjon.

Schillebeeckx har selv holdt seg utenfor kirkepolitikk de siste årene. I stedet skrev han kristologi, i det han regner med at det er ved en fornyelse på dette punkt at veien kan gå videre for kirkene i dagens situasjon. Mye tyder på at han har rett. Og kanskje har vi her å gjøre med et forhold vi om ikke så lenge vil få sterkere føling med også på våre breddegrader.

14 H. Berkhof: *Christelijk Geloof*. Nijkerk 1974.